

ЗАШТИТА И ОБНОВА ИСТОРИЈСКИХ УРБАНИХ ЦЕЛИНА – ПОТРОШАЧКИ ПРОИЗВОД ИЛИ КРЕАТИВНА АКТИВНОСТ?

Резиме

Историјске урбане целине могу се разматрати из различитих углова, али увек се на крају мора закључити да исказују вредности које је створила нека заједница, заснивајући их, пре свега, на осећању "припадности месту" у којем људи имају више различитих улога, као ствараоци, као корисници, као посматрачи, али увек способни да их прихвате као свој физички контекст и животни простор. Историјске урбане целине доживљавају се на четири могућа начина, у зависности од поимања идентитета места заједнице која их користи као животни простор. Ти начини се могу издвојити на следећи начин:

- Просторни квалитет који издваја урбану целину од осталих, као што је, на пример, локација, архитектура, комуникације, инфраструктура;
- Карактеристике или квалитети становника који се разликују од становника других целина, као што су, на пример, навике, вредности, физички изглед;
- Друштвени услови и друштвени односи међу становницима урбане целине;
- Култура и/или историја, која делује као обједињавајући фактор који повезује становнике са традицијом и, на тај начин, поново их издваја "од осталих", који не живе у тако вредном простору.

У том контексту рад на заштити и обнови историјских урбаних целина креће се у широком, али осетљивом дијапазону од задовољавања потрошачких потреба до стварања креативних домета.

Кључне речи: историјске урбане целине, физичке границе, идентитет, потенцијал

1. Увод

Одговарајући приступ вредном градитељском наслеђу из прошлости представља изазов за већину градова на свету. Од седамдесетих година XX века преиспитује се значај историјских урбаних целина, делова, па и читавих градова. Заштита читавих простора унутар градова представља реакцију на очигледне друштвене, културне и физичке прекиде живота, изазваног политиком рашчишћавања, развоја физичке структуре и нових комуникацијских схема. Савремено урбанистичко планирање и пројектовање наглашава значај локалног контекста тако што у раду тежи да оствари континуитет са локалним карактеристикама, историјским ткивом и уличном матрицом. Оно што је у модерној архитектури било исказано кроз тежњу да се планирањем универзализује, сада је усмерено ка осећају за место, ка ревалоризацији и ревитализацији локалног и посебног. Чињеница је да се у свету данас цене урбане целине мањих димензија, мешовите намене, пешачко окружење, мешавина типова и величина грађевина и разноврсни власнички односи. Тај интерес је одраз бриге што се губи локални идентитет и карактер, и исказује се, на извесан начин, носталгија за блиским заједништвом. Посебно је забрињавајуће стање урбаних целина с великим бројем историјских грађевина концентрисаних у

једном мањем простору. У бројним примерима таквих целина губитак се одвијао у два наврата, први пут током II светског рата, а други пут током послератне реконструкције и убрзаног развоја. Таквим целинама прети губитак вредности, па су, зато, оне незаменљиве и последњих година се бране разним заштитним контролама. Напори да се урбане целине заштите и обнове, а који се одвијају у осетљивом контексту и окружењу, додатно су оптерећени бригом да квалитет пројеката за рехабилитацију и нови развој буде усклађен са квалитетом грађене средине. Сви ти проблеми захтевају да се претходно дефинишу одређени појмови, који одређују приступ пројектима за заштиту и обнову историјских урбаних целина.

2. Основни проблеми у приступу заштити и обнови историјских урбаних целина

Један од главних проблема када се разматрају физички параметри историјских урбаних целина је њихова величина. Одређивање простора у којем се очувао историјски интегритет и кохерентност целине веома је сложен и осетљив задатак и због тога се учоава да се често прибегава лакшем решењу, обележавању нејасних граница неке целине са фрагментарним остацима градитељског наслеђа. Жеља да се по сваку цену сачувају неки делови града који су исувише скромни, да би се њиховим чувањем или обновом дочарала некадашња велика површина историјског урбаног ткива, не мора дати увек добре резултате. Зато за одређивање и идентификовање историјских урбаних целина треба узети у обзир три параметра: физичке границе (на основу њиховог посебног идентитета и карактера), функционалне и економске везе, унутар целине и са окружењем.

2.1. Физичке границе, идентитет и карактер историјских урбаних целина

Историјске урбане целине се дефинишу веома јасним и израженим границама. Границе се могу утврдити учоавањем израженог прекида у физичком карактеру структуре, физичким препрекама (река, превој, аутопут) или административним ограничењима (вештачки створеним ограничењима). Најповољнија ситуација је када се границе самостално намећу и лако учоавају, па их је онда лако административно означити. Јасно дефинисане границе историјске урбане целине олакшавају идентификацију вредности одређеног простора и подстичу развој функционалних, економских и друштвених интеракција унутар целине. Ограничавање историјске урбане целине погодно је за њено истраживање, анализу физичке структуре и низа других неопходних података, али успешна заштита и обнова таквих целина могућа је само уколико се активности у њиховим оквирима преклапају и преплићу са активностима у окружењу, односно уклапају се у развојни процес целог града.

Када се границе историјских урбаних целина дефинишу на основу њиховог посебно израженог идентитета и карактера, онда је потребно појаснити на који се начин тумачи идентитет када је наслеђе у питању. Данас је општеприхваћено да је наслеђе све што се повезује са идентитетом. То је веома јасна и тесна веза, па се о њој често више и не расправља. Али, проблем настаје онда када се постави питање шта је то идентитет? За сада је идентитет још увек

један замагљен контекст. Обухвата идентификацију нечега што повезује и окупља људе, без обзира колико се њихове сопствене индивидуалности могу разликовати. Идентитет, међутим, није само укључивање, већ подразумева и искључивање. Као што им је циљ да се с нечим или с неким идентификују, људи, такође, желе и да се од некога разликују. Услед тога, идентитет није само пука идентификација, то је, такође, значење приписано сличности и различитости. У том смислу, идентитет је близак и често се меша с културом. Ипак, идентитет и култура нису синоними, јер идентитет намеће акцију, активност стварања и припадања. Често помињано "бити део нечега" захтева наратив у којем себе смештамо у то нешто. Ти наративи су често наша сопствена конструкција, створена кроз представљање и приказивање, изражавајући не само оно што смо, већ и оно што ћемо постати. Чињеница је да је оно што смо у великој мери резултат онога што смо издвојили из прошлости и изабрали да задржимо у садашњости. Ти избори и селекције, који најчешће нису свесно извршени, резултат су укључивања и ангажовања друштвеног деловања. Идентитет је, зато, уско везан с политичким и моћним везама, које јасно износе одређену верзију онога што јесмо и онога што нисмо.

Идентитети, у циљу да буду ефикасни, треба да имају неко својство материјалности. У том контексту, градитељско наслеђе обезбеђује ефикасан материјал и симболичку потпору, служећи као извор за представљање идентитета и као место за представљање идентитета. Кроз градитељско наслеђе, људи не остварују само заједништво, они истовремено дају законски оквир градитељима, корисницима грађевина и осталима који имају везу с тим обликом наслеђа. У том смислу, градитељско наслеђе је уско повезано с факторима моћи и утицајно је средство у стварању нација и држава. То је, вероватно, и један од разлога зашто је градитељско наслеђе постало актуелно и зашто свако жели да га има. Улажући свој потенцијал као облик објективизовања идентитета, ова потреба да се поседује градитељско наслеђе постаје блиска политици идентитета. На овај начин, све врсте мањина и културних појединаца, који су раније били маргинализовани, покушавају да јасно афирмишу своје различитости. То не значи да су ови специфични облици постали доминантни, већ да су разбили линеарност и униформност која је доминирала у свету. У савременим друштвима разлике су постале превазиђене тако да се више нико не ослања на тоталитарне фикције наслеђа. Кључне речи које се сада користе у међународним дискурсима су фрагментација, подвојеност, мултизвучност, разноврсност. У том контексту, градитељско наслеђе тешко може да понуди јединствену и стабилну слику прошлости. Данас, градитељско наслеђе не може да понуди стабилно значење и уместо тога изражава фрагментисане идентитете присутне у савременом свету. Више него икада наслеђе је постало друштвена и културна арена у којој се расправља о афирмацији идентитета. Појава конфликта у простору је видљив аспект савременог наслеђа.

Сва ова сложена динамика има и друге резултате, као што је пораст дискредитације наслеђа. Употреба и злоупотреба наслеђа учинили су да се повремено губи његово стварно значење и да се банализује његов идентитет. Инструментализација прошлости као наслеђа претвара га повремено у тривијални посед, према коме људи постају индиферентни. Нужно је, зато, да у циљу одређивања стварног значења, наслеђе буде засновано на кредибилној мемо-

рији која је колективно потврђена и прихваћена. У XXI веку, људима је потребно нешто више од физичког наслеђа, они су у потрази за нечим што представља њихову колективну душу, а то намеће и обавезе према прошлости. Довољно је напоменути да има доста примера успомена које држава жели да оживљава, али их народ не следи и нису прихваћене. Неке од тих успомена су само игнорисане, а неке су и јавно одбачене од грађана. Политички приступ меморији није, зато, прихватљив за решавање овог сложеног проблема. Уместо таквог решења, значење се може пронаћи у средиштву знатно прихватљивијег представљања прошлости. Одабир да се запамте поједини аспекти прошлости, а да се неки други занемаре, представља пројекат стварања идентитета. То, међутим, поставља неколико озбиљних проблема у погледу морала и етике струке, када је у питању представљање градитељске прошлости у јавности. Та брига је, можда, најважнији проблем критичког односа према градитељском наслеђу на почетку XXI века.

У теоријском моделу бриге за градитељско наслеђе, поред усмерено специјализованих стручњака, као главне снаге су укључени политички ауторитети, експерти у менаџменту и туристичком сектору и, коначно, општа популација. Несумњиво је да нису све ове снаге мотивисане истим циљевима и потребама, али морају да коегзистирају тако да нема превише дисонантних тонова. Питање "где" је најчешће када је реч о градитељском наслеђу и идентитету, јер су они увек повезани с местом. Али, с обзиром да одабране успомене имају идентитет у прошлости, наслеђе подразумева и време.

Темељито анализирајући друштвену функцију памћења и заборављања, треба се залагати за проучавање оба механизма стварања прошлости. Критички преглед главних теоријских погледа на улогу друштвеног памћења и друштвеног заборављања ствара снажне везе са проблемом правде, демократије и слободе. Разматрајући "предео меморије", односно различитих типолошких, културних и материјалних споменика, догађаја, људи, речи, и значења, који заједнички учествују у стварању појединачног места, разматра се и проблем односа националног идентитета и наслеђа помешаног са личним односом према прошлости.

Када се говори о наслеђу, углавном се то односи на нешто што једноставно "постоји", што је део нашег друштва. Ипак, наслеђе није природни феномен, нити је универзално, нити је вечито. Наслеђе је, у ствари, друштвено-културни конструкт, стваран у специјалном тренутку историје, са јасном сврхом да следи симболичке линије које се могу анализирати. У том смислу, промишљање о природи наслеђа није теоријска расправа, већ неопходно појашњавање које поједине проблеме смешта у нешто јаснији контекст.

На нивоу практичног утврђивања идентитета и идентификације карактера историјских урбаних целина користе се физичке и функционалне димензије. Идентитет и карактер могу бити исказани кроз материјализацију места, али могу бити и резултат активности које су за то место везане.

2.2. Функционалне и економске везе

Карактер историјске урбане целине може бити условљен групом уско повезаних активности које економски зависе једна од друге, као што је то случај, на пример, у оријенталним чаршијама или градским центрима XIX века. Мно-

ге целине су биле трговачки или индустријски повезане, и у њима је постојала функционална интегрисаност, али и подела рада која се одвијала у различитим облицима грађевина. Треба, зато, остварити равнотежу између група појединих употребних облика како би се постигао и беневит економске интеграције и употребна вредност која обезбеђује виталност историјској целини.

3. Ревитализација као један од стратегијских облика заштите и обнове историјских урбаних целина

Од свих, многобројних и разноврсних стратегија које се бирају да би се историјске урбане целине штитиле и обнављале, ревитализација је једна од најцеловитијих и најкомплекснијих. Њој погодује глобална стратегија одрживог развоја за коју се данас одлучује велики број земаља у свету, јер се читав низ полазних принципа, а затим и процесних фаза у свом теоријском моделу поклапају или су веома слични.

Основни ставови и принципи одрживог развоја антиципирани су, на извештан начин, у принципима Венецијанске повеље из 1964. године и свих касније донетих међународних конвенција, повеља и других докумената који се односе на бригу о културном наслеђу. У скоро идентичном или нешто измењеном облику већ се расправљало о унутрашњој генерацијској једнакости која се односи на питање сиромаштва, као основног разлога деградације насеља и простора, а то је у директној вези са градитељским наслеђем. Одрживост подразумева знатно озбиљнију и равномернију контролу расподеле ресурса, сагласно заједничким потребама и тенденцијама, као и шире учешће при утврђивању стратегије и политике развоја и заштите животне средине, а културно наслеђе је саставни део животне средине. Одрживи развој се ослања и на принцип међугенерациске једнакости, који подразумева да је при преузимању било какве активности у простору неопходно да се сагледају утицаји капацитета на будуће генерације за задовољење својих потреба, а један од главних слогана везаних за културно наслеђе је "прошлоост за нашу будућност", Коначно, принцип трансграничне одговорности у одрживом развоју обухвата општу одговорност за заштиту животне средине. То се односи како на искоришћавање ресурса и утицаја на глобалну климу или загађење, тако и на преношење трошкова заштите животне средине ван граница урбаног административног подручја. У питању су, значи, сви непосредни и посредни ефекти на развој који се преносе ван општинске, регионалне, државне или континенталне границе, а савремени приступ културном наслеђу тежи истом циљу, да се наслеђе универзално прихвати као део животне средине.

Ревитализација историјских урбаних целина обухвата два процеса који су неизбежно у конфликту. Рехабилитација грађевина и јавних површина прилагођава се последицама економских промена, а очување, напротив, тежи ограничавању промена и заштити историјских грађевина и карактера урбаног простора. Ипак, физичка промена је неизбежна у историјским урбаним целинама. Људска заједница данас даје предност свету који може да се прогресивно мења у односу на вредноване остатке, свету који може да остави особни траг у низу историјских обележја. Свака интервенција у физичком ткиву урбаних целина неповратно мења њихову историју за свако будуће време, постајући део опште историје. Планирање у историјским урбаним целинама је, та-

ко, процес стварања промена на осетљив и одговарајући начин како би се сачувао карактер целине, истовремено дозвољавајући економске промене. Тај процес Бартеншо описује на следећи начин: "Потребно је стварати план за град који је способан да еволуира и да дочека будућност и да прилагоди садашњост без прекидања континуалне нити са прошлошћу". Наведени захтеви указују на искушења којима су изложени сви они који пројектују и мењају просторни и архитектонски карактер историјске урбане целине.

4. Историјске урбане целине – њихово коришћење и трансформација

Радикална деиндустријализација, значајно смањење државне територије, приватизација, индивидуализација, глобализација и либерализација економије постали су нови структурални правци у оквиру којих се крећу државе и друштва у целом свету. Ова ситуација траје више од тридесет година и глобална економска криза је дочекана у таквим условима у већини држава које пролазе кроз транзицију.

Са смањењем територије и утицаја државе, урбанистички развој се у великој мери померио ка приватном сектору. Приватни сектор, међутим, интересују они аспекти урбанистичког развоја који могу да поврате уложене инвестиције. Према јавним добрима, у која се убраја градитељско наслеђе, одговорност је већа, јер се с њима не може лако манипулисати, продавати их или куповати, па не представљају брз и непосредан профит за приватне инвеститоре. С друге стране, локалне власти и њихови изабрани политичари не могу или не желе да превише улажу у градитељско наслеђе, с обзиром не то да се тиме не постиже брз политички или економски успех. И они градитељско наслеђе доживљавају као нешто према чему је одговорност већа него према осталим деловима физичке структуре града, а и као нешто за чије одржавање треба више средстава и што представља оптерећење за њихов скроман буџет. Резултат је да и јавни и приватни сектор избегавају да се превише баве градитељским наслеђем, које је услед тога изложено постепеном пропадању.

Различити нивои заштите, обнове, планирања, развоја и управљања градитељским наслеђем непосредно утичу на њихову приступачност и идентитет. Уколико се рад на градитељском наслеђу и управљање њиме руководи само уским интересима, они се најчешће претварају у ексклузивне облике урбаних целина. Пошто се, ипак, број учесника и интереса у урбаном развоју веома разликује, брига о градитељском наслеђу постаје веома сложен и мултидимензионалан процес. Разумевање градитељског наслеђа и промовисање његовог унапређења су, зато, суштински значајни за дефинисање процеса у којем се оно укључује као незаобилазни део сваког планерског и пројектантског подухвата у развоју града.

Градови су историјски расли и у њиховом развоју је кроз историју учествовао и учествује велики број људи. Нове технологије су се усавршавале, величина разних компанија се повећала, а простор за експертизе се умножио кроз процес специјализација, па је стварање грађене средине постало знатно комплексније него раније. Процес је, такође, постао и знатно бржи, паралелно са порастом производних капацитета разних служби. Војска специјалиста и велики број ресурса ангажован је да се створе нови делови града у релативно

кратком временском интервалу. Организациона хијерархија и подела рада усмерили су овај процес, руковођен техничком рационализацијом. Како је расло технолошко знање и самоувереност савремених градитеља, изградња градова сконцентрисала се у неколико великих компанија, које су управљале и координирале сложену хијерархију разних служби и мрежу разних других учесника. Транзиција кроз коју су прошле и још увек пролазе земље у региону учинила је да се цео овај хијерархијски систем уруши и да се, иако у оквирима читавог низа идејних недоумица, принципијелних недоследности, правних заврзлама, економског сиромаштва, створи могућност за квалитетнији третман градитељског наслеђа у оквирима урбаног планирања и пројектовања. Ипак, поред несумњивих помака који су видљиви, не може се још увек бити задовољан статусом градитељског наслеђа у оквиру стратегије одрживог развоја, коју је као развојни облик одабрала већина земаља на Балкану.

Култура, дискурс о култури и културном наслеђу су једино могући у отвореном и слободном духу. Приступ пројектима у којима се третира градитељско наслеђе замрзнуто у фиксираним правилима и законима, регулативи и процедурама осуђен је на пропаст. Процес, напротив, захтева проточност и "покретљивост" ума и живост деловања, јер када се размишља о културном наслеђу, размишља се о будућности прошлости, а не о залеђивању прошлости у овом временском периоду. Услед тога, све активности у вези са културном баштином, у конкретном случају градитељским наслеђем, треба да буду веома креативне. С обзиром на то да се културно наслеђе великог и изузетног значаја не налази баш у сваком граду нити да је увек везано за урбане целине, опсервације и коментари о проблему заштите, поновне употребе, обнове, репрограмирања урбаних целина односе се на укупан фонд те врсте наслеђа као специфичног феномена који учествује у физичкој и духовној структури града. Када је наслеђе изузетног значаја у питању, узимају се у обзир и неки други фактори, вектори и димензије о којима се у овом раду не расправља.

Познајемо низ примера овде и у свету на којима се може учити о заштити и обнови урбаних целина, њиховој успешној трансформацији, делимично прихватљивој или пропалој. Упућени смо и у пројекте који су замрли и пре него што се о њима уопште јавно расправљало. Неки од тих подухвата су били веома амбициозни, обухватајући велике површине грађене средине, сложене структуре и инфраструктуре, представљајући у ствари оно што данас називамо културним пределима. Неке од тих операција биле су веома скупе, неке веома јефтине, неке веома једноставних захвата, неке веома компликоване.

Са сазнањем о тако различитим искуствима може се поставити питање да ли, можда, постоје одређене константе, фактори у тим бројним примерима који доприносе успеху или неуспеху приступа решавању проблема. Анализирајући бројне студије случаја за потребе рада на разним планерским задацима и у оквиру пројекта технолошког развоја "Редефинисање модела и типова јавних простора и унапређење стратегије њихове обнове и коришћења у просторном и урбанистичком планирању и пројектовању" Министарства за науку и технолошки развој Србије, може се закључити да такви фактори постоје и да имају различиту тежину у различитим пројектима; увек су присутни у успешним подухватима, али их треба уочити јер се не налазе увек на истим местима у констелацији свих фактора и вектора. Понекада један од фактора има по-

себну тежину, несумњиво је доминантан, док у неком другом пројекту тај исти фактор има само улогу подршке. Одсуство једног од таквих фактора свакако угрожава целу реализацију, а занемаривање једног или два фактора знатно слаби цео подухват.

5. Неопходни услови за успешну заштиту и обнову историјских урбаних целина

1. Снажни фактори

Огледају се у здравој физичкој структури урбане целине. Потпуно једнако као сама структура, значајна је и снага потенцијала који се може искористити. То су, у ствари средства која се могу прилагодити будућим програмима. Делимично зависе од саме структуре урбане целине, али такође и од способности људи који су ангажовани да осмисле просторну и програмску слику те целине. Из овога следи да постоје бар две димензије снажних фактора: стварна и потенцијална.

2. Меки фактори

То су могући програми, нови, окренути ка будућим функцијама, односно, разноврсност програма и њихов синергијски карактер. Блиска, плодна сарадња између снажних и меких фактора, њихово поклапање је од суштинске важности у процесу заштите и обнове. За празне, непотребне грађевине и запуштене историјске јавне просторе тражи се нови живот, али и живот је у потрази за структурама и просторима које може да насели и оживи. Значај меких фактора је у многим примерима потцењен, осмишљен је исхитрено и површно, или нови планирани програми нису ништа друго него написане лепе речи које једино папир трпи.

3. Организациони фактори

За креирање успешног пројекта од највећег значаја је организациони аспект, односно управљање капацитетима и компетентност оних који управљају пројектом. Потребно је креативно управљање и управљање креативним снагама, отворен, интерактиван тип вођења са харизматичним елементима. Овакав начин управљања је неопходан јер се веома често одвијају ритуализовани, стандардизовани процеси којима доминирају круте процедуре и строга правила. Пројект менаџери се суочавају са тензијом која влада између различитих агенди, различитих интереса и конфликта, а треба да створе енергију и креативност без свих наведених сукоба. Преговарање у прераној фази пројекта води ка ситуацији "сви губе", а не опцији "сви добијају" и убрзава пропаст многих пројеката и добрих идеја. Управо због тога је потребан опрез у организационој схеми. Преговори треба да се одвијају тек онда када се постигне сагласност и заједничка визија, односно када се сви корисници сложе да ће кроз бригу о градитељском наслеђу добити оно што желе.

4. Људски фактор

Креативност, имагинација, визије, способност замишљања и правилног изношења идеја је изузетно значајан фактор, зато јер су идеје потенцијал како за тврди фактор, тако и за меки и организациони. За овај фактор нема стандардне процедуре, нема рецепта и нема приручника. Потребно је креативно

мишљење, отворени сви извори друштвених и културних иницијатива, рад у контексту откривања уместо у контексту потврђивања. Овај фактор зависи од отворености за прихватање различитих ставова и од организовања хеуристичког размишљања и способности учесника. Уколико такве активности не постоје, пројект се своди на обичну имитацију претходних успешних примера, а такве амбиције су осуђене на пропаст.

5. Фактор власништва

Поред законског и економског власништва над грађевинама или урбаним целинама, важно је разликовати и трећу врсту власништва: ментално власништво пројекта, што подразумева људе, групе, иницијативе које су укључене у пројекат и сматрају себе виртуелним власницима онога што се догађа. Уколико нема "умних" власника, тешко да ће постојати шанса за успех пројекта. Разлика између ова три типа власништва је важна, јер у већини случајева умни власник није истовремено и законски или економски власник. Уочити ко је умни власник, ко је понудио успешну идеју како остварити добар пројекат је веома значајно, јер њих треба оснажити и подржати.

6. Фактор подршке

Стварање вишеслојне базе "подршке" за трансформације у оквиру историјских урбаних целина је од суштинске важности. Друштвена, политичка и економска подршка су веома значајне. Обично се каже да успех има много деоничара, али да су неуспеси сирочад, јер их се сви одричу. У складу с таквим ставом неопходно је сарађивати са опонентима, са појединцима и групама које су супротстављају свему и које су против сваке промене. Један од најтежих задатака је преговарање с таквим појединцима, групама или корпорацијама и захтева низ стратегија, у зависности од карактера и значаја проблема. Новац следи идеје, па није увек у новцу највећи проблем. Новац је, по правилу, у потрази за добрим пројектима и обрнуто. Новац следи интересантне идеје и иновације, знатно су ређи обрнути примери.

7. Стратегије комуникације

То је стварање отвореног процеса с бројним слојевима комуникације са свим врстама заинтересованих појединаца, јавности, институција и целог окружења. Обухвата традиционалне и нове медије, као и двосмерну комуникацију, не само говорење, већ и слушање широког аудиторијума, који своје жеље, потребе, визије исказује на различите начине. Успостављање различитих типова наратива око суштинског проблема, уз позивање критичара и уважавање њихових критичких ставова, како би се тестирала снага концепта, како би се уочиле слабе тачке и потенцијалне опасности, може открити неслућене могућности, које претходно нису биле уочене. Ово су, углавном, задаци у области комуникације и маркетинга пројекта.

8. Време

Време је суштински кључ који делује кроз четири односа: време као *momentum*, време као трајање, време као ред и поредак, и време као доступно својство. Време је *momentum* у смислу да се може донети одлука "сада је време", односно да се може уочити када је прави тренутак да се учине одређени потези. Време може бити краткотрајно, дуготрајно, у смислу да се нешто може

догодити за недељу дана, пола године, или за двадесет година. Време одређује поредак када ће се шта одвијати, која ће фаза бити прва, а која ће следити иза ње. То је разликовање приоритета у оквиру времена које се има на располагању. Када се време третира као својство, онда се ради о томе да ли се има довољно времена за развој неке идеје или, на пример, какав ће темпо развоја бити, не превише брз ни превише спор.

9. Контекст

Свака урбана целина, свака грађевина, део је неколико контекста: контекста града или предела, контекста специфичне уметничке културе, контекста специфичне политичке културе, контекста одређеног економског развоја, демографског контекста окружења. Може се као контекст третирати и присуство или одсуство креативних група, итд. Целовита анализа различитих контекста из којих проистичу доступне идеје и прорачуни могућности, такође је од велике важности. Један од проблема контекста је мерило, нешто може бити ван мерила, чиме делови контекста могу бити у оквиру пројекта или могу бити избачени изван његових граница. Један од веома тешких задатака у пројекту је разматрање различитих контекста, јер веома много утичу на успех или неуспех пројекта.

Узимајући у обзир наведене факторе, може се закључити да успех или неуспех пројекта, у ствари, на изванредан начин, балансира између ових девет фактора. У успешним заштитима и обновама, односно трансформацијама урбаних целина, ових девет фактора је увек присутно, иако су у различитим пројектима присутни у различитим односима. У сваком посебном случају, поједини фактор има различиту специфичну тежину и утицај. Понекад доминира меки фактор, понекад тврди, понекад је људски фактор пресудан. Вештина успешног приступа је да се установи прави баланс између кључних елемената, одреди њихова специфична тежина и пронађе начин да се они међусобно подржавају и снаже. Анализом студија случајева јасно се уочава да одсуство једног или два елемента представља опасност за успех, али, исто тако, и пропуст у одређивању места само једном од фактора представља, такође, опасност. Закључак је, несумњиво, да успех подухвата при заштити и обнови урбаних целина зависи од равнотеже односа. Невоља је у томе што не постоји рецепт за уравнотежене односе кључних фактора. Сваки однос зависи од карактера и квалитета елемената који се налазе у одређеном пројекту и карактеру наведених фактора, који делимично зависи од односа концепта и низа других утицајних чинилаца.

Ова анализа утицајних фактора може деловати недоречено и неуверљиво, уколико се не размотри још једна непознаница, која обезбеђује успех изузетно квалитетним примерима. Оптимална равнотежа наведених фактора понекад указује на нешто што није било предвиђено, изненађење, нешто што се прижељкивало, али не и очекивало. У једном тренутку то изненађење постаје реалност и пројекат "добиле крила". Та непознаница је суштина, најчешће скривена у овим факторима или између њих, као неки скривени дар, али се, такође, може крити у концепту, или је то организовани стицај сретних околности. Кроз сваки приступ пројекту заправо се трага за тим непознатим фактором, да се открије тајна успеха. Креативна способност у свакој фази пројекта повећава шансе да се успех постигне. Битно је сазнање да је за такву врсту дело-

вања потребан отворен ум, свакако не "претерано организован" приступ, нити крутост фиксираних правила, прописа и процедура. Успешни пројекти одбојни су према "замрзнутим", затвореним, приступима и уколико се тако поступа, пројекти су осуђени на неуспех.

6. Закључне напомене

Историјске урбане целине могу се разматрати из различитих углова, али увек се на крају мора закључити да исказују вредности које је створила нека заједница, заснивајући их, пре свега, на осећању "припадности месту" у којем људи имају више различитих улога, као ствараоци, као корисници, као посматрачи, али увек способни да их прихвате као свој физички контекст и животни простор. Физички контекст је подложен променама, уз помоћ техничких и технолошких мера, које се стално усавршавају. Историјске урбане целине перципирају се на четири могућа начина, у зависности од поимања идентитета места заједнице која их користи као животни простор. Ти начини се могу издвојити на следећи начин:

- Просторни квалитет који издваја урбану целину од осталих, као што је, на пример, локација, архитектура, комуникације, инфраструктура;
- Карактеристике или квалитети становника који се разликују од становника других целина, као што су, на пример, навике, вредности, физички изглед;
- Друштвени услови и друштвени односи међу становницима урбане целине;
- Култура и/или историја, која делује као обједињавајући фактор који повезује становнике са традицијом и, на тај начин, поново их издваја "од осталих", који не живе у тако вредном простору.

У контексту тако доживљених историјских урбаних целина, упркос снажне културне разноврсности, коју намећу миграциона кретања (различито проузрокована), и која мора да задовољи свачије жеље и да се спремно развија, заштита и обнова историјских урбаних целина треба да се ослањају на заједнички изведене вредности од стране људи који коезистирају на датом простору и делимично или потпуно трансформишу друштвену структуру која је историјски стварала град.

У том контексту рад на заштити и обнови историјских урбаних целина креће се у широком, али осетљивом дијапазону од задовољавања потрошачких потреба до стварања креативних домета.¹

Литература

Alihodžić, R, Kurtović-Folić, N, "Phenomenon of Perceiving and Memorizing Historical Buildings and Sites", *Facta Universitatis Series Architecture and Civil Engineering*, Vol.7, No2, (D.Stojic, ed) 2009, 107–120.

Cultural Heritage in the 21st Century, Opportunities and Challenges (M.Murzyn and J.Purchla, eds), Krakow, International Cultural Centre, 2007.

Heritage and Identity, Engagement and Demission in the Contemporary World, (M.Anico and E. Perlta, eds), London, Routledge, 2009.

---

¹ У раду се саопстава део истраживања спроведеног у оквиру Пројекта технолошког развоја 16016 Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Kurtović-Folić, N., "Cultural Heritage Protection, Management and Exploitation and Regional Identity", *Proceedings of the International Scientific Conference Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*, Vol.1, Belgrade, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, 2009, 215-238

Куртовић Фолић, Н., "Културно наслеђе – необновљиви ресурс у стратегији одрживог развоја", у *Креативне стратегије за одрживи развој градова у Србији*, (М.Бајић Брковић, ed), Београд, Архитектонски факултет, 2010, 73–122.

Лазаревић Бајец, Н., Маруна, М., Стратешки урбани дизајн и културална разноликост, Београд, Архитектонски факултет, 2009.

The Heritage Reader, (G.Fairclough, R.Harrison, J. Jameson Jnr, J.Schoefield, eds), London, Routledge 2010.

Tiesdell, S., Oc, T., Heath, T., *Revitalizing Historic Urban Quarters*, Oxford, Architectural Press, 2001.

Walker, A., *Conserving Value, Making Effective Use of a Listed Buildings*, London, Estate Gazette, 1997

Summary

Professor Nadja KURTOVIC FOLIC, PhD

FACULTY OF TECHNICAL SCIENCES, NOVI SAD

PROTECTION AND RESTORATION OF THE HISTORIC URBAN ENSEMBLES- IS THAT A CONSUMER'S PRODUCT OR CREATIVE ACTIVITY?

Key words: Historic urban ensemble, integrative protection, sustainable development, consumer`s product, creative activity

It is almost impossible to discuss about the protection and restoration of urban ensembles, and not to direct the greatest attention to immediate connection between integrative protection and sustainable development. There are many explanations of this connection, but there are relatively few good studies on the results of this mutual interaction in the cities, which incorporated this form of the connection into their planning documents.

This paper is searching for the explanations of the elements that drive and create the connections, especially in the historical urban ensembles. These ensembles serve as the grounds for the research activities of the past and tradition on contemporary environment and neighborhood. Urban development is seen as the result of many factors, especially of culture that radiates from inherited forms of the urban ensembles, and which may be used as the tool for improvement of other planning policies.

It carried on the basic conclusions on cultural policy, which must be defined by the characterization of the urban landscapes and neighbourhoods.

New cultural policy, which affirms the historic urban ensembles, is accorded to the European attitudes about neighbourhood, the city, region and country.

Despite to the strong cultural diversity, imposed by the migration movements (variously caused) into the cities, and which must fulfil everyone`s wishes and be readily developed, the protection and restoration of the historical urban ensembles should be relied on common values by the side of people who live in the given area and partially or completely transform the social structure which historically created the city.

In this context, the work on the protection and restoration of historic urban ensembles ranges in a wide scale but a sensitive range, from the fulfilment of consumer`s requirements to the creation of creative reach.